

MARIA LÄHTEENMÄKI

Pohjoiset reservit

Lappi kuvina ja mielikuvina 1960–70-luvun kulttuurikeskusteluissa

Dosentti Maria Lähteenmäki arvioi Lapista luotuja kuvia ja mielikuvia etelä-pohjoisen vastakkainasettelun kautta.

■ Lappilaissyntyinen kirjailija Erno Paasilinna kysyi vuonna 1966 eräiltä kulttuurihenkilöiltä mitä he tekisivät, jos toimisivat Pohjois-Suomessa. Yksikään vastaajista ei voinut vakavissaan ajatella pohjoisessa toimimista. Eräs haastatteluista, Jorma Cantell, vastasi ”muuttaisin etelään”, Pentti Saarikoski puolestaan, että ”jos asuisin Pohjois-Suomessa, en asuisi siellä”. Kai Linnilä totesi, että ”minulla olisi kuukausilippu Aeroon, viisitoista minuuttia pyörällä kentälle, tunti ja rapiat Helsinkiin”. Arvo Salo pohti ”Mutta ne etäisyydet: miten kantaa silmä tai korva Kuusamosta Ouluun? Mistä syntyvät aloitteet, kuka sytyttää virit?”¹

Oheinen esimerkki osoittaa hyvin sen, kuinka vieraaksi maan kulttuurihenkilöt kokivat pohjoisen. Yhden haastattelukieroksen luoma kuva saattaa kuitenkin olla liian yksipuolinen. Jos pitäisi yhdellä sanalla luonnehtia yhteiskunnallisten vaikuttajien yleistä suhtautumista pohjoiseen, olisi se ehkä pikemminkin ambivalentti kuin yksipuolisen kielteinen. Osittain ristiriitaisia luonnehdintoja selittää se, että ”Pohjois-Suo-

mi” tarkoittaa sekä Oulun että Lapin läänestä, jotka poikkeavat monissa suhteissa toisistaan. Yksinomaan Lappi käsittää kolme hyvin erilaista aluetta: rehevän Tornionjo-kivarren, aapojen Keski-Lapin ja tunturi-Lapin pailakat.

Eräs Pohjois-Suomen määrittelyä hallinnut dikotomia on ollut Erno Paasilinnan nostama vastakkainasettelu kulttuurinen etelä vastaan kulttuurivapaa pohjoinen. Alkaen Schefferuksen *Lapponiasta* (1673) ja valistusajan tutkimusmatkailijoiden kertomuksista ja jatkuen toisen maailmansodan jälkeiseen kauteen pohjoiset alueet on nähty epäintellektuaalisina, kulttuurille vieraina paikkoina. Tässä artikkelissa lähestyn tätä problematiikkaa 1960–70-luvulla käytyjen kulttuurikeskustelujen kautta. Kuten tiedämme, toisen maailmansodan kokemukset, pohjoisten alueiden saksalaismiehitys, hallinnollinen epäitsenäisyys ja lopuksi alueen pohjoisosan tuhoaminen Lapin sodassa syvensivät yhteiskunnallista kuilua etelän ja pohjoisen välillä ja musersivat alueen asukkaiden itsetuntoa.²

Uusi uljas maakuntahenki

Jälleenrakennus aloitettiin pohjoisessa kahdella rintamalla; talojen rakentamisella ja identiteetin vahvistamisella. Eräs osoitus jälkimmäisestä oli vuonna 1945 perustettu lehti, ”Nuoren Pohjolan kulttuurikuvastin” *Kaltio*. Lehden pitkäaikainen päätoimittaja Atte Kalajoki (s. 1914) on muistellut, että

1. *Pohjoinen* 1966, ks. Erno Paasilinna (1997) *Riita maailman kanssa*, Helsinki: Otava, 113–114.

2. Mm. Kari Virolainen (1999) *Elinikäinen taakka*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

lehden idea syntyi syksyllä 1944 korvikekuppen ääressä. Ensimmäisen numeron pääkirjoitus otsikoitiin kotiseutuhengessä näyttävästi ”Maakunnallinen kulttuuriperintömme” ja siinä osoitettiin, että pohjoisten alueiden poikkeuksellisista oloista huolimatta Pohjois-Suomi Oulu kulttuurikehtonaan oli ”antanut suorastaan yllättävän merkittävän panoksen maan henkiselle elämälle”, etelässä sitä vain ei oltu huomattu. Lehden ”elämäntehtäväksi” määriteltiinkin tämän panoksen näkyväksi tekeminen, mutta myös Pohjois-Pohjanmaan, Lapin ja Kainuun kulttuuripyrintöjen edistäminen ja arvokkaiden perinteiden vaaliminen. Pohjoisten yksinäisiä lipunkantajia, erityisesti nuoria tutkijoita ja taiteilijoita pyrittiin tukemaan mahdollisuuksien mukaan. Kaltio tuli olemaan myös uusi julkaisukanava Pohjalaisen Osakunnan kotiseutualbumi *Joukon* ja Pohjois-Pohjanmaan Maakuntaliiton vuosikirjan rinnalla.³

Lehdellä olikin laaja työmaa, sillä pohjoisen olot olivat maan köyhimpiä, yhteydenpito alueen eri osiin kangerteli, teitä oli vähän ja nekin huonossa kunnossa, puhelin yhteydet olivat heikot, radioita oli harvaksen, posti kulki hitaasti ja kirjastoja oli niukasti, muusta kulttuuritarjonnasta puhumattakaan. Kaiken kaikkiaan pohjoiset alueet elivät sodanjälkeisinä ensivuosina kulttuurisesti eristyksissä. Pääosin vapaaehtoistyönä tehdyn *Kaltion* toimitustyöhön paneuduttiin kuitenkin innolla. Leevi Madetoja, J. V. Koskenniemi, Pohjois-Pohjalainen Osakunta, Oulun kauppiassuvut, Lapinmaan papit, Teuvo Pakkala, Iki Kianto, Pentti Haanpää ja muut historiallisesti merkittäviksi katsotut aiheet ja henkilöt esiteltiin rinnan maakunnallista yhteishenkeä nostattavien aikalaikirjoitusten kanssa.

Pohjois-Suomen taloudelliset olot alkoivat vähin erin 1940–50-luvun vaihteesta parantua kiihtyen voimalaitostyömaiden ja metsäteollisuuden myötä. Tieverkosto parani, neuvolat asettuivat myös napapiirin taakse ja pahin köyhyys alkoi taittua myös periferiassa. Taloudellinen muutos näkyi myös *Kaltion* linjassa. Pohjoiseen alettiin vaatia teknisiä kouluja, kansanopistoja ja yliopistoa. Jälkimmäinen toteutuikin vuonna

1958, kun Oulun yliopisto avasi ovensa. Pohjoinen, joka oli siihen saakka ollut taiteilijoiden ja kirjailijoiden koti, tuli nyt kasvattaa myös omat tutkijansa ja virkamiehensä. *Kaltion* toimitus ilmoitti jo vuonna 1948, että lehti tuli olemaan ”kulttuuri- ja talouselämän kuvastin Pohjolan alueella”.⁴

Kaltion linja oli konservatiivisen kotiseutuhenkisen ja Oulu-keskeisen Kalajoen päätoimittajakaudella 1945–63. Kalajoki oli suomen kielen opettaja ja toimi *Kaltion* toimittamisen ohella oululaisen *Kaiun* toimittajana sekä avusti *Kalevaa* ja *Uutta Suomea*.⁵ Tilanne *Kaltiossa* muuttui, kun Kalajoen jälkeen lehden uudeksi päätoimittajaksi valittiin Erno Paasilinna (1935–2000), joka edusti lehdessä petsamolaisyyntyisenä Lappia. Uusi päätoimittaja ja uusi aikakausi kyseenalaistivat rankasti *Kaltion* vaaliman isänmaallisen ja talouselämää tukeneen maakuntahengen. Kulttuuriradikalismi nousi sukupolvenvaihdon myötä pinnalle myös kulttuurilehdissä.

Irti nurkkapatriotismista

Paasilinna oli avustanut *Kaltiota* vuodesta 1955 lähtien ja hän tuli valituksi syksyllä 1961 lehden toimitussihteeriksi. Hänen valintansa herätti hämmennystä, sillä lehden linjana oli palkata vain pohjoisessa asuvia toimittajia. Paasilinna oli muuttanut Helsinkiin vuonna 1959 *Nuori Voima* -lehden toimitussihteeriksi, mutta hän avusti myös *Suomalaisesta Suomesta* ja *Suomen Sosialidemokraattia* sekä teki töitä lisäksi Yleisradiossa ja televisiossa. Hän oli osallistunut myös parin antologian ja *Pidot Aulangolla* -teoksen toimittamiseen.⁶ Paasilinna oli kuin malliesimerkki sosiaalisen nousun tehneestä pohjoisesta korpikylän pojasta ja kelpasi näin – aluksi – *Kaltion* vanhoilliselle johdolle. Paasilinna oli aluksi haluton palaamaan pohjoiseen, mutta kun hän menetti *Suomen Sosialidemokraatin* vastaavan kulttuuritoimittajan paikan Arvo Salolle, hän lähti mielellään nielemään pettymystään kotiseuduilleen.⁷

Paasilinnan ikäpolvella ei ollut sellaista maakuntamieltä kuin vanhoilla kaltiolaisilla. Uudet tuulet vaativat kotiseutuhengen siirtämistä sivuun ja laajemman valtakunnal-

lisen kontekstin löytämistä. Paasilinna kirjoitti 23-vuotiaana nuorena vihaisena miehenä Rovaniemen surkeaa kulttuurielämää ja nurkkapatriotismia halveksivan kirjoituksen:

”Rovaniemi näyttelee napamiestä, tuollaista äkkirikastunutta ja äkkisivistynyttä, joka puskee omaa tietään muita kuulematta ja muista välittämättä”.

Paasilinnaa ärsytti muun muassa se, että Rovaniemen Kotiseutuyhdistys Totto ei ottanut jäsenikseen ”junantuomia”. Tämä osoitti Paasilinnan mukaan paikkakunnan omahyväisyyttä, sisäänpääntyneisyyttä, rahavallan kasvua ja tekosivistystä.⁸ Sitten Paasilinna puolusti ankaraa asennettaan pohjoiseen sillä, että vain harvat tuntevat Helsingin ja Pohjois-Suomen ja kykenevät suhtautumaan molempiin kriittisesti.⁹

Asetettuaan *Kaltion* päätoimittajaksi syyskuun alusta 1963 Paasilinna julisti heti ensimmäisessä pääkirjoituksessaan provokatiivisesti, että *Kaltio* ilmestyy niin kaukana pohjoisessa, että ”sen voi sanoa ilmestyvän nollarajan nollan puolella” ja että tämän takia lehden on turha esitellä kovin suuria ohjelmia. Tavoitteekseen maakuntahengen sijasta Paasilinna ilmoitti kriittisen ajattelun levittämisen Pohjois-Suomeen. Sanojensa vahvistukseksi päätoimittaja oli valinnut lehden kansikuvaksi tekstinäytteen Vladimir Nabokovin *Hallituksen haamu* -teoksesta.¹⁰

Paasilinna ei ollut maakunnallisen separatismien vastustamisessaan yksin. Torniolaisen kirjailija-toimittaja Allan Jokisen mukaan omia maakunnallisia arvoja ja perinteitä ei tarvinnut hylätä, mutta ei myöskään voitu jäädä tuijottamaan tuohikulttuurin aikaansaannoksia. Pohjoissuomalaisen oli hänen mukaansa tuotava maakunnallisen perinteensä rinnalle kansalliset ja kansainväliset arvot.¹¹ 1920-luvulla Olavi Paavolainen oli ilmaissut saman asian vaatimalla ikkunoiden aukaisemista Eurooppaan. Kemiläinen toimittaja Lauri Kaarto puolestaan moitti pohjoissuomalaisia kääpetyksestä nurkkapatriotismien kahleisiin sen sijaan että pyrittäisiin niveltymään valtakunnalliseen kokonaisuuteen. Pohjoissuomalaisen oli tur-

ha odottaa hyväksymistä etelästä pieniin paikallisiin norsunluutorneihinsa. Kaarto kysyi, ”missä ovat ne ihmiset, jotka uskaltaavat korottaa äänensä yli paikallisten vastakohtaisuuksien?”¹²

Korpikylän pojan kapina

Kaarton kaipaama uskalias nuorimies oli jo valmistautumassa taistoon Pellon Orajärven kylässä. Timo K. Mukan (1944–73) romaanin *Maa on syntinen laulu* oli nimittäin jo käsikirjoitusvaiheessa. Kirja tuli herättämään voimakkaita ristiriitoja niin lappilaisten ihmisten kesken, mutta myös pohjoisen ja etelän välillä. Mukka oli 18-vuotias kirjoittaessaan romaaniaan, joka ilmestyi vuonna 1964. Samana vuonna Paasilinna jätti *Kaltion* päätoimittajuuden ja perusti oman kulttuurilehti *Pohjoisen*, joka ilmestyi vuosina 1964–74.¹³ Mukan esikoisromaanin aihe kuulostaa vähemmän kiinnostavalta. Se kuvaa napapiirin takaista maalaisyhteisöä, pientä eristäytynyttä kylää ja sen asukkaiden arkielämää 1940-luvun miljöössä. Kirjassa seurataan kyläläisten elämää vuoden ajan. Tapahtumien keskipisteessä on nuori Martta ja hänen kotinsa. Kuvausten pääkohdeena ovat lestadiolaisseurat, Martan raskaus ja syntymättömän lapsen isän kuolema sekä lukuisat muut yhteisön tapahtumat, kuten vasikan paloitleminen poikivan lehmän mahaan ja tansseissa tapahtuva puukotus. Aiheen käsittelytapa ja käytetty kieli olivat aikanaan niin poikkeavia, että ne herätti-

3. *Kaltio* 1/1945, 1–2, 5–6; *Kaltio* 2/1945, 65–66; *Kaltio* 1/1947, 1–2, 5–6.

4. *Kaltio* 4/1948, 78.

5. *Kaltio* 7/1967, 113–114.

6. *Kaltio* 5–6/1963, 76.

7. Paasilinna (1996) *Tähänastisen elämäni kirjaimet. Elämäkerrallisia ja kirjallisia muistelmia*, Helsinki: Otava, 188–190.

8. *Kaltio* 6/1958, 139–140.

9. *Kaltio* 7/1961, 121–122.

10. *Kaltio* 7/1963, 105.

11. *Kaltio* 1/1962, 4.

12. *Kaltio* 1/1962, 6.

13. *Kaltion* linjariidoista ja *Pohjoisen*-lehdestä ks. ”Atte Kalajoki, oululaisen kulttuurin grand old man”, *Kaltio* 3/2000, 113–115; Jouko Vahtola (1998), ”Paasilinna – Etto – Kortessalmi... – Kaltion linja ja päätoimittajakysymys”, teoksessa Antero Tervonen (toim.) *Robkea, reima ja borjumaton*, Oulu, 138–169. Paasilinna (1996), 206–207, 223–234.

vät kiihkeää keskustelua niin kirjan ilmes-
tymisen kuin Rauni Mollbergin ohjaaman
samannimisen elokuvan valmistumisenkin
(1974) jälkeen. Eteläsuomalaiset kriitikot
leimasivat romaanin animaaliseksi ja liian
seksuaaliseksi, sen arveltiin sortuvan juma-
lanpilkkaan ja antavan väärän kuvan poh-
joisesta Suomesta ja sen väestöstä. Pohjois-
Suomen sivistyneistö puolestaan halusi nos-
taa sen aseeksi etelän kulttuurihegemoniaa
vastaan.

Maa on syntinen laulu -elokuvan ilmes-
tymisen jälkeen tuomitsi rovaniemeläinen
kirjailija Oiva Arvola ”kaukaa ampuvat sen-
saation metsästäjät” ja muut tekopyhät ja
Lapin arkielämästä tietämättömät kriitikot.
Arvolan mukaan Suomen elokuvahistorian
siihen saakka merkittävämpiä kulmakiviä
olivat ”Mollen roikan” elokuvan lisäksi *Tun-
tematon sotilas* ja *Kabdeksan surmanluotia*.
Kirjailija todisti omaan kokemukseensa ve-
doten, että kaikki mitä Mukka kirjoitti oli
totista totta. Mukan ei ollut tarvinnut hake-
malla hakea ”riettauksia”, vaan kirja oli do-
kumentti, ”perimmäisen pohjolan arkielä-
män raakakuva”. Elokuvan todenmukaisuus
korostui Arvolan mukaan myös siksi, että
näyttelijät olivat pohjoisen omia asukkaita,
vaistonvaraisesti näytteleviä amatöörejä.¹⁴

Samanlaisen todistuksen antoi kirjan il-
mestyttyä niin ikään pohjoisesta kotoisin
oleva toimittaja Hilja Mörsäri. Hänen mu-
kaansa oli ymmärrettävää, että pohjoista
pimeyttä tuntematon piti Mukan kirjaa ek-
soottisena ja hiukan sairaana kuvitelmana,
rajun mutkattomana ja suorasukaisena kiih-
kon kuvauksena. Kirja oli kuitenkin aito
kuvaus pienen pohjoisen kylän oloista.¹⁵
Yleisesti pohjoisen sanomalehdet arvoste-
livat Mukan kirjan myönteisesti. *Lapin Kan-
sassa* ilmestyi Oiva Arvolan kiittävä esitte-
ly.¹⁶

Myös eräissä etelän lehdissä vastaanotto
oli myönteinen. *Suomen Sosialidemokraa-
tissa* teosta pidettiin pohjoisen dokument-
tina: ”Mukan ihmiskuva on staattinen, mutta
väärä se ei ole”. Arvostelun kirjoittaja Jeja-
Pekka Roos myönsi, etteivät helsinkiläiset
tienneet mitään pohjoisen salaperäisistä ja
sisäänpäin kääntyneistä alkuasukkaista.
Myös *Aamulehdessä* todettiin myönteiseen

sävyyn, että pohjoisen väestön poikkeavuus
”aina arkaistista puhetapaa myöten” häm-
mensi eteläsuomalaista lukijaa.¹⁷

Pääosin etelän kaupunkikriitikoiden ar-
viot kirjasta olivat kuitenkin kielteisiä. *Hel-
singin Sanomien* arvostelussa kirjaa pideti-
tiin brutaalina ja banaalina raakileena. *Uu-
dessa Suomessa* todettiin, että ”kaamosseu-
duilla erilaiset voimakkaat tunnetilat vaikut-
tivat asiaan” ja tekivät teoksesta liian hur-
moksellisen ja yliampuvan. *Kotimaassa* kirja
leimattiin puolestaan roskakirjaksi, jossa
muun muassa lestadiolaiseurojen kuvaus
oli ennenkuulumattoman rienaava. Myös
osassa vasemmistolehtiä teos sai kielteiset
arviot. Muun muassa *Uudessa Päivässä* kirja
leimattiin staattisen maailmankuvan edus-
tajaksi.¹⁸

Etelän kirjailijoiden suhtautumista nuor-
ren Mukan esikoisteokseen kuvaa hyvin
Eila Pennasen *Parnassossa* julkaisema ar-
vostelu. Pennanen kirjoittaa avoimen pilkal-
lisesti Mukan sankarista ”lenkosäärisestä
lapinmiehestä” ja sankarittaresta ”Martasta,
jonka pakarat tärähtävät kun hän alasti
juoksee lumista tietä saunasta tupaan”. Pen-
nasan mukaan kirja oli liian primitiivinen,
liian romanttinen ja liian epä-älyllinen. Muk-
ka oli hänen mukaansa antautunut ihaste-
lemaan alkukantaisuutta liian viattomasti ja
yksinkertaisesti.¹⁹

Mukan kirjan ja Mollbergin elokuvan
suhdetta arvioi *Filmibullu* puolestaan totea-
malla, että ”Mollberg on päästänyt käsistään
jokseenkin laatuosan työn”. Lehden mukaan
henkilöhahmot ja miljöö oli onnistuttu tuot-
tamaan Mukan kirjan hengessä niin, että
veren, lihan ja maan maku oli läsnä. Moll-
berg sortui kuitenkin arvostelijan mukaan
eksotiikkaan ja shokeeraavaan naturalismiin
tappiokseen. Ohjaaja ei myöskään ollut
pystynyt liittämään kuvatun kylän yhteisöl-
listä kohtaloa suurempiin yhteiskunnallisiin
yhteyksiinsä.²⁰

Olipa Mukan teoksen ja Mollbergin elo-
kuvan saama kritiikki myönteistä tai kiel-
teistä, se paljasti ennen muuta etelän ihmis-
ten tietämättömyyden pohjoisen oloista.
Vaikka pohjoista pidettiinkin sivistymättö-
mänä, koettiin että Mukan antama kuva oli
valheellinen. Pohjoisessa taas ajateltiin, että

se, mikä etelästä katsottuna näytti ”oksettavan eksoottiselta”, oli pohjoisesta käsin katsottuna köyhää arkielämää. Toisaalta pohjoista väkeä ärsytti etelän ihmisten ylenkatse; mistä nämä olivat päässeet tietämään pohjoisen arjesta. Mukan teoksen kielteisessä kritiikissä on nähtävissä myös kirjallisuuspoliittisia taustatekijöitä. Hannu Salaman *Jubannustanssithan* kiihdyttivät samaan aikaan kirjallista kenttää.

Pohjoisen lippulaivat?

Timo K. Mukka on sanonut, että hän ammensi kirjansa tarinat omista kokemuksistaan, synnyinseudustaan ja että tarinoiden henkilöillä oli todelliset esikuvansa. Kielellistä ilmaisuaan Mukka puolusti sanomalla, että ”En tahallani pyri rivouksiin. Kirjoitan vain, niinkuin on kirjoitettava”.²¹ Hän totesi *Maa on syntisen laulu* -romaanistaan, että ”se on vain masentava kuvaus ihmisen toivottomuudesta, maahansidonnaisuudesta, uskontojen vallalle alttiudesta, typeryydestä, oppimattomuudesta ja loppujen lopuksi syvästä inhimillisyydestä sijoitettuna länsipohjalaiseen pikkukylään”.²² Kuten monet muutkin Lapista kotoisin olevat ja olleet taiteen ja tieteen edustajat Mukka oli kiintynyt viha–rakkaus-suhteella kotiseutuunsa, käpertynyt henkisesti ahtaaseen ja heikkokuntoiseen kotimökkiinsä. Mukan sitoutumista pieneen napapiirin takaiseen syrjäkylään on selitetty sillä, että Lappi on niin poikkeuksellinen elinympäristö, että siellä kasvaneen on hyvin vaikea irrottautua. Toisaalta on arvioitu, että Mukan sitoutumisen perustana olisi ollut pelko erikoislaatunsa menettämisestä.²³ Mukka itse totesi, että hän ei kirjoitusprosessin aikana lue muuta kaukokirjallisuutta, koska ”pelkään kai jotenkin vaikutteita ja toisaalta: en nauti lukemisesta –”.²⁴ Mukalle kotitaloon kiinnittymiseen merkitsi tiettyä turvapaikan hakua ja vieraan ympäristön pelkoa, mutta myös kirjoitusrauhan etsimistä. Jopa asuessaan Pellon kirkonkylällä hän koki olonsa ahdistuneeksi: ”– asuminen ikään kuin puolivälissä kaupunki- ja maalaisasumista on hermoja rasittavaa”, puhumattakaan vuoden asumista Helsingissä, jossa hän ei viihtynyt lainkaan.²⁵

Mutta oliko Mukan teosten vastaanotto pohjoisessa loppujen lopuksi sen myönteisempää kuin etelässäkään? Eri lehdissä julkaistuista haastatteluista käy ilmi, että myös Mukka sai kokea, ettei ollut profeetta omalla maallaan, mutta siltikään hän ei halunnut muuttaa etelään.²⁶ Mukan kotikylän Orajärven väki suhtautui *Maa on syntinen laulu* -teoksen julkistamisen jälkeen häneen varauksellisesti. Hekin pitivät romaania rivena ja karkeana. Viileästä vastaanotosta kertoo myös se, että Pellon kunnankirjastoon ei hankittu Mukan teoksia kuin vasta huomautuksen jälkeen. Puhuttiin, että Mäntyranta oli tuonut Pellolle kunniaa, mutta Mukka vain häpeää.²⁷ Samoin kävi Mollbergille, kun hän yritti värvätä kittiläläisiä elokuvaan. Muun muassa vanhuuttaan kuvauksellinen Elviira Uusisalmi antoi Mollbergille useat rukkaset tämän maanitellessa häntä elokuvatähdeksi: ”Uskovaista ihmistä nyt niin syntishen vilhmin!” ja maalasi ohjaajan eteen helvetin porstuat ja sielunvihollisen juonet.²⁸ Kun Mukka kuoli 28-vuotiaana sydänkohtaukseen vuonna 1973, ei hautajaisissa ollut Pellon kunnan edustajia. Oiva Arvola kirjoitti:

”– ainuttakaan lippua ei näkynyt puolitan-gossa. Pellolaiset kyllä tiesivät, mutta he halusivat ummistaa silmänsä ja korvansa

14. Oiva Arvola, 'Syntinen laulu – eilen, tänään ja huomenna', *Kaltio* 4/1973, 128–129.

15. *Koillissanomat* 20.11.1964; Erno Paasilinna (1974) *Timo K. Mukka – legenda jo eläessään*, Helsinki: WSOY, 80.

16. *Lapin Kansa* 15.12.1964.

17. *Suomen Sosialidemokraatti* 25.11.1964; *Aamulehti* 16.10.1964.

18. *Helsingin Sanomat* 14.10.1964; *Uusi Suomi* 31.10.1964; *Kotimaa* 6.11.1964; *Uusi Päivä* 18.3.1965.

19. Eila Pennanen (1964) 'Sancta simplicitas', *Parnasso* 8, 375.

20. Sakari Toiviainen (1973) 'Maa on syntinen laulu', *Filmibullu* 8, 9–10.

21. Mukan kirje Gummerukselle 4.2.1963. Teoksessa Timo K. Mukka 1944–1973, s. 15.

22. Ks. Paasilinna (1974), 81–82.

23. Toini Virisalo (1971) 'Tulipunakukkia napapiirin takaa', *Parnasso* 1, 51.

24. Aune Mäkinen Aune (1970) 'Matka Mukkien luo lokakuun viimeisellä viikolla 1970', *Kaltio* 7–8, 188.

25. Mäkinen (1970), 187–188.

26. Mäkinen (1970), 188.

27. Paasilinna (1974), 125.

28. Elviira Uusisalmen kirjoittajalle kertomaa 1975.

niin nyt kuin hänen eläissäänkin. Ja tämä tapahtui jotta lainkirjain täytyisi: kukaan ei ole profeetta omalla maallaan, häntä ei hyväksytty kansansa keskuudessa –.”²⁹

Osittain tähän epäsuosioon vaikutti se, että vaikka Lappi oli elintärkeä innoittaja Mukalle, ei hän hyväksynyt Paasilinnan tavoin maakunnallista separatismia ja ajan maakuntahenkeä. Hänen mukaansa oli luotava yleisvaltakunnallinen yhteiskunta- ja kulttuuripolitiikka. Mukka jopa erosi Pohjoiset kirjailijat ry:stä todeten sen pahasti maakunta-ajatuksen saastuttamaksi. Jos joku nyt oli sattunut syntymään Pellossa, oli se hänen henkinen kotinsa ”ilman erityisempää tähdenystäkin”.³⁰ Kun Mukalta kysyttiin, mitä on olla pohjoissuomalainen, hän totesi lakonisesti, että Pohjois-Suomi nyt oli loppumatonta korpea, jänkiä ja metsiä, vaaroja ja raakaa maata ja että moinen kysymys oli hänen mielestään yhtä älytön kuin kysyttäisiin männyltä, miltä tuntuu olla mänty.³¹

Kriitikko Juhani Nyysösen pohti vuonna 1964 *Suomalaisessa Suomessa* Mukan asemaa pohjoisen lippulaivana. Hänen mukaansa Pohjois-Suomen ripeä taloudellinen kehitys ja maakunnallinen korostuminen edellyttivät profeetaksi asettuvalla muuta kuin ”kuvailevaa lahjakkuutta”. Nyysösen mielestä Mukalle tyrkytetyn aseman edellytyksistä hänellä oli ainakin laadullisesti korkea ja yksinäinen asema pohjoisen kirjallisuuden piirissä. Kriitikolle *Maa on syntinen laulu* toi mieleen ”kilpasuorituksen puolesta Pellon ja heimon ja maan”, mutta samalla se johdatti ajattelemaan myös kilpailijan tietoisista halua häikäistä, jopa sokeerata. Nyysösen mukaan ”Syntinen laulu on verenruskeine syntikuvineen ja sovitustajatuksineen kuin lestadiolainen saarna, räikeä, kiihkeä, miltei hypnotisoivakin”.³²

Mukasta maakuntahengen nostattajat eivät saaneet sanansaattajaa, sen vähempää kuin Lapin toisesta nuorukaisesta, Erno Paasilinnasta, joka sai poleemisesta tyylistään samalla mitalla takaisin. Rovaniemeläinen kirjailija Oiva Arvola niputti Paasilinnan samaan joukkoon kuin etelän kriitikot. Paasilinna oli hänen mielestään ”kirjallinen keilaaja ja laskelmoiva kabinetikriitikko”.

Arvolaa ärsytti, että tämä oli tehnyt Timo K. Mukasta ”ihmisvihaajan” ja käytti sitä propagandassaan. Lisäksi Paasilinna oli vieraantunut kansasta täydellisesti.³³ Paasilinnan Pohjois-Suomessa toimineiden kulttuurielinten julkinen arvostelu ja kotiseutuhengen pilkkaaminen sai pohjoisen sivistyneistön varpailleen. Kaiken sodan jälkeisen raskaan uurastuksen jälkeen ei oltu valmiita hyväksymään leimaa, että Pohjois-Suomi oli edelleen kulttuurivapaa vyöhyke tai ”kulttuurin kehitysmaa”, kuten Paasilinna asian ilmaisi.³⁴

Pohjoisessa asuvien kulttuurihenkilöiden ei ollut helppo asiallisin perustein teidata Paasilinnan kritiikkiä. Paasilinna tunsikin Lapin olot hyvin ja hän tiesi mistä puhui. Mikään ulkopuolinen kriitikko hän ei siis ollut. Hänen isänsä oli syntynyt Kolarissa ja äitinsä Petsamon Salmijärvellä. Perhe oli asunut muun muassa Rovaniemellä, Kittilässä, Ylitorniolla ja Tervolassa. Sitten Paasilinna asui myös Kemissä ja Oulussa. Paasilinna oli suorittanut asepalveluksensa Rovaniemellä. Siellä hän oli käynyt myös Lapin kansankorkeakoulua yhden lukuvuoden.³⁵ Arviot Rovaniemen kulttuurielämästä perustuivat siten Paasilinnan omakohtaisiin kokemuksiin. Lisäksi hän oli haastatellut lukuisia Lapin kirjallisuuden vanhimpia edustajia. Sekä maa, että vanhat tarinat siitä olivat Paasilinnalle hyvin tuttuja.

Erno Paasilinnalla oli, vaikka Arvola tosin väittikin, samantapaista – muttei yhtä pakonomaista, kiintymystä kotiseutuun kuin Mukalla. Paasilinnan tuotannosta Lappi-tematiikka kattaa suuren osan. Kiintyminen karuun pohjoiseen alueeseen ja luontoon ilmentyy hyvin myös Paasilinnan ja Mukan yhteisillä kalastusreissuilla Lapin kairoilla. Paasilinnan ensimmäinen vaimo oli kotoisin Pellosta, joten Paasilinna ja Mukka olivat tuttuja sitäkin kautta sen lisäksi, että edustivat samaa ammattia ja olivat pohjoisen poikia.

Etelän katse pohjoiseen

Etelän kulttuurivaikuttajien isovelimäinen asenne pohjoiseen ilmenee hyvin poleemikissa, jota käytiin *Suomalaisessa Suomessa* marraskuussa 1965. Kirjoittelun aiheena oli

”Pohjoiset reservit”, ja se perustui Rovaniemellä saman vuoden syys-lokakuun vaihteessa pidetyn Lapin XVII:n taidepäivien kirjallisuusmatinean keskusteluihin. Keskustelun provokaattorina oli tuolloin Matti Kuusi, joka oli tuonut ”etelän miehen” mielipiteet napapiirille. Kuusi oli juuri julkaissut aiheesta teoksen *Pohjoiset reservit. Epätieteellisiä puheenvuoroja*. Häntä oli innoittanut kirjan kirjoittamiseen uuden sukupolven kulttuuriradikalismi ja tuleva ”kulttuurinousu”. Teoksessa lähdetään kaukaa historian hämärästä esitellen ihmiskunnan eri kulttuurivaiheita ja -vaikuttajia ja idoleita. Lopuksi päädytään 1960-luvun kynnykselle. Kuusi kysyi, kuka veti kulttuurin vankkureita Suomessa ja ketkä olivat perävaunuja: ”— on houkuttelevaa ajatella, että syyllisiä kaikkiin onnettomuuksiimme ovat Hannes Kolehmainen, ja Paavo Nurmet, Risto Rydit ja Mannerheimit, Aleksis Kivet ja Sibeliukset, kaikki nuo sietämättömät ryntäilijät, jotka unohtavat itsensä ja saavat meidät muutkin unohtamaan, että suomalaisen paikka on maailman perävaunussa”.³⁶

Pohjoissuomalaisten näkökulmasta mielenkiintoista Kuusen kirjoituksissa oli harjoitetun kulttuuripolitiikan arvioiminen. Suomalainen kulttuuripolitiikka oli Kuusen mukaan byrokratisoitunut seuraleikki. Se oli taistelua rahasta, vallasta ja maineesta, mikä johti vääjäämättä siihen, että enemmän tai vähemmän taidokkaita kumarrusretkeläisiä rynnisti pääkaupunkiin kulttuurihallinnon johtajien luo. Kuusen mukaan suomalaisen kulttuurin rakenteellisia heikkouksia olikin ”sen vesiperäisyys, sen Helsinki-valtaisuus”. Kulttuurin kehittymisen ja voimatasapainon kannalta oli Kuusen mukaan tarpeellista, että Helsingin ulkopuolelle syntyisi edes yksi todella elinvoimainen ja kilpailukykyinen kulttuurikeskus. Sen sijaan kulttuurimäärärahojen sirottelu ympäri maata oli Kuusen mukaan järjetöntä. Hajasijoittaminen ja kituvat maakunnalliset kulttuurikeskukset eivät tarjoaisi vastusta Helsingille. Kilpaileviksi keskuksiksi voisivat tulla kyseeseen Kuusen mukaan Turku, Tampere tai Jyväskylä.³⁷

Rovaniemellä Kuusi kuitenkin todisti, että pohjoissuomalaiset kulttuurikeskukset oli-

sivat sekä mahdollisia että välttämättömiä. Näin yksin jo sen vuoksi, että sisäinen muuttoliike imi kyvykästä väkeä etelään. Jos jotain ei tehtäisi, Lappi saattaisi jäädä raakapuun ja ”raakaihmosten” varastoksi, jossa turistit kävisivät ihmettelemässä muualta hävinneitä primitiivisyyden jäänteitä. Olennaista oli Kuusen mukaan saada kulttuurin nollaraja yhä ylemmäs. Kuusi maalasi kuulijoille oman hurjan visionsa, ”jos olisin Pohjois-Suomessa vaikuttava henkilö”. Hän ryhtyisi organisoimaan pohjoissuomalaista ”kapinakeskusta” kokoamalla ympärilleen ihmisiä, jotka olisivat kyllästyneet toimimaan eteläsuomalaisten ”perävaununa”. Lisäksi Kuusi toteuttaisi Pohjois-Suomen kulttuuri-itsehallinnon eli maakuntaitsehallinnon laeista ja asetuksista välittämättä, hän liittoutuisi Pohjois-Norjan, Pohjois-Ruotsin ja Oulun kapinajohtajien kanssa. Kuusi vetoaisi myös ”Etelä-Suomeen muuttaneiden Lappi-karkureiden huonoon omaantuntoon”. Kuusen visio huikaisi, sillä hän perustaisi myös lehden, jossa hän ajaisi häikäilemättömästi pohjoissuomalaisten ”yhteistuntoa ja kalotti-itsetuntoa”. Maailman jälkeen Kuusi totesi, että kollektiivisen typeryyden ylivoima oli epäilemättä Rovaniemellä musertavampi ja masentavampi kuin Tampereella tai Jyväskylässä.³⁸ (Samantyyppistä maakunnallista kapinaliikettä yritettiin organisoida jälleen vuonna 2000).

Kuusen kuulijat olivat osin typertyneitä, osin loukkaantuneitakin, vaikka osa huomasi Kuusen provosoivan tyylin. Rovaniemeläiset moittivat Kuusta siitä, ettei tämä

29. Oiva Arvola (1973), ’Timo K. Mukan sankarihymni’, *Kaltio* 2, 46–48.

30. Paasilinna (1974), 107.

31. *Kansan Tabto* 24.9.1966, ks. Paasilinna (1974), 129–130.

32. Juhani Nyysönen (1965) ’Vaahtoa’, *Suomalainen Suomi* 1.1., 61–62.

33. *Kaltio* 4/1973, 128–129.

34. Mm. *Kaltio* 8/1963, 134; *Kaltio* 1/1964, 1; *Kaltio* 2/1964, 25.

35. Erno Paasilinnan elämänvaiheista ks. Paasilinna (1996), 13–16.

36. Matti Kuusi Matti (1965) *Pohjoiset reservit. Epätieteellisiä puheenvuoroja*, Helsinki: Kirjayhtymä, 35.

37. Kuusi (1965), 69–74.

38. ’Pohjoiset reservit’, *Suomalainen Suomi* 8.11., 487–488.

tuntenut pohjoisen oloja: ”Meillä on lesta-diolaisuus ja kommunismi, talvisodan venäläispommitusten ja jatkosodan saksalais-hävityksen muisto, valtava jälleen- ja edelleenrakentaminen” ja kuitenkin kulttuuri on säilynyt. Osa myönsi alueen ”tylsän henkisen horroksen”, osa kiitti Oulun yliopistoa, jonne osa nuorisosta pysähtyi ja jäi näin palvelemaan kotiseutuaan. Osaa ärsytti se, ettei jo tehtyä kalotti- ja kulttuurityötä nähty. Muun muassa edellisenä vuonna oli pidetty Kemissä pohjoiskalottikonferenssi. *Kal-tion* ja *Pohjoisen* lisäksi Oulussa perustettiin kustannusyhtiö Pohjoinen vuonna 1964 ”vahvistamaan pohjoista minuutta”.³⁹ Lohduttavasti Kuusi totesi loppuarviossaan, että pohjoisessa ei oltukaan niin syvällä roudassa kuin hän oli kuvitellut, mutta että selkeää kulttuurikatkeruutta alueella edelleen oli.⁴⁰

Herkkänahkaiset lappilaiset

Erno Paasilinna nosti *Pohjoisessa* 1966 julkaisemansa haastattelun ”Mitä tekisin, jos toimisin Pohjois-Suomessa?” uudelleen esille *Parnasson* sivuilla loppuvuodesta 1971 ja asetti tuolloin ylimielisesti ja pohjoista väheksyvästi vastanneet radikaalit kiusalliseen asemaan. Paasilinna ruoti samaan hengenvetoon myös pohjoisen lähetystöjä, joissa mallin vuoksi oli yksi asutustilallinen tai työmies mukana ja syytti maaherravetoisia seurueita yhteiskunnallisesta sokeudesta.⁴¹ Paasilinna sai heti paluupostia. Eräs vuonna 1966 haastatelluista, Juha Virkkunen, moitti vastineessaan Paasilinnaa ja muita pohjoisen kulttuurihenkilöitä kaunaisuudesta ja kostonhalusta, ikään kuin nämä eivät ymmärtäisi että Lapin ja muiden reuna-alueiden köyhyys ei johtunut tahallisesta sorrosta, vaan vallinneesta talousjärjestelmästä: ”Pidemmän päälle kaunaisista purkauksistanne, korostetusta itsesäälistä ja neulanpistoista etelään ei ole mitään hyötyä”. Jos lappilaiset jotain haluaisivat, olisi heidän itsensäkin tehtävä jotain, ryhdyttävä järjestäytymään ja vaikuttamaan yhteiskunnallisesti. Virkkunen pyysi lappilaisia myös lopettamaan ankean kohtalonsa romantisoinnin, ”lakatkaa vihdoim imemästä Lapin noidan päihdyttävää humalayırttiä.

Uskokaa jo ettei ohra eivätkä appelsiinipuut kasva lumen läpi”.⁴²

Vastineessaan Paasilinna kiitti Virkkusta siitä, että tämän väheksyvät asenteet Lapista olivat viidessä vuodessa muuttuneet myönteisemmiksi. Hän ei kuitenkaan uskonut, että Helsingin ”kulttuurijengi” tulisi marssimaan samassa rintamassa pohjoisen metsurien tai myymäläapulaisten kanssa. ”Köyhälistöä saattaa loukata tämä alituinen heidän vaatteissaan tepastelu, kun se useissa tapauksissa juuri kulttuurijengissä on selvästi näytösluontoista”. Paasilinnalla oli tarve myös korostaa omaa toimintaansa nimenomaan pohjoisessa. Hän luetteli ilmeisen kimpaantuneena pitkän listan, mitä kaikkea hän oli tehnyt ”paikan päällä” eikä Bulevardin toimistopöydän takana:

”Korpiköyhälistönkin osaa olen maistanut sen verran, että tekee yhteensä kaksikymmentäneljä vuotta. Mene ja tee samoin, ei sinun kannata minulle osoitella kenttätöitä – –.”⁴³

Virkkunen tyynnytteli Paasilinnaa ja antoi täyden tunnustuksen tämän työlistalle. Paasilinna oli hänen ja muidenkin mielestä ”pohjoinen kirjailija”, pohjoisen voiman henkilöitymä, jonka odotettiin aina ja kaikkialla puolustavan kulttuuria ”Toijalan takana”. Virkkusen palaute avaa mielenkiintoisen asetelman pohjoisten kirjailijoiden suhteesta etelän kirjailijoihin. Pohjoiset kirjailijat näyttivät varjelevan mustasukkaisesti toiminta-alueitaan. Jopa siinä määrin, kuten Annikki Kariniemi sanoi, että ”pohjoiset asiat ja aiheet” pitäisi tyystin jättää pohjoisten kirjailijoiden huoleksi. Paasilinnan työlistan ärhäkkä esittely kielii samaa kieltä.⁴⁴ Samanlaisia ääniä on kuultavissa tänä päivänä saamelaisuuskimpuksen piirissä: vain saamelainen voi tutkia saamelaisia.⁴⁵

Myös Oiva Arvola vastasi kipakasti ”kabinettitoimittaja” Virkkuselle Pohjoiset Kirjailijat ry:n puolesta. Arvola tivasi Virkkuselta Lapin asioiden tuntemusta ja pilkkasi tämän Lapin-matkaa: ”– – etkö vain tullutkin kuin kuka tahansa turisti?” Arvolan mukaan tavallisesti turistimatkaan kuului ystävättären tapaaminen, erotusaidalla käynti, hum-

pat Pohjanhovissa ja krapulassa lento takaisin Helsinkiin. Arvola kielsi, että pohjoisen kirjailijat kantaisivat kaunaa, he vain etsivät totuutta ja tiedostivat yhteiskunnalliset ongelmat laajemmiksi kuin vain Lappiin kohdistuviksi: ”Me emme ole vaatineet muuta kuin oikeudenmukaista tulonsiirtoa”. Pohjoiset kirjailijoilla ei ollut mitään menettävää, pohjoisen väkeä oli Arvolan mukaan niin kauan riistetty, ettei heillä ollut puolustettavanaan kuin oma työ.⁴⁶ Pohjoisten kirjailijoilla oli ristiriitainen suhtautuminen etelään: toisaalta oltiin riippuvaisia taloudellisesta ja ammatillisesta tuesta, toisaalta moitittiin etelän kriitikoita asiantuntemtomuudesta. Näyttää siltä, että pohjoisten toimijoiden kulttuurinen itsetunto ei ollut vielä kovin vahvalla pohjalla.

Mielenkiintoista 1960–70-luvulla käydystä pohjoinen vastaan etelä -kiistelystä oli lappilaisten ihmisten arkielämän nouseminen esiin. Verrattaessa 1920–30-luvun Lappi-aiheiseen kaunokirjallisuuteen, kuten Arvi Järventauksen, Kurt Martti Walleniuksen tai E. N. Mannisen romaaneihin, on muutos huikea. Mukka ja Paasilinna heittävät romukoppaan Lapin maiseman ylistykset ja tuovat tilalle Lapin ihmiset rososina, kiusattuina ja sinnikkäinä. Toimittaessaan vanhojen Lappi-kirjoitusten kokoelmaa Paasilinna totesikin, että hänelle tuli vähän tyhmänsekainen nostalginen olo tekstejä lukiessaan.⁴⁷ Jos sotienvälisellä kaudella Lappi-kirjallisuutta hallitsi maisema, 1960-luvulla kertomusten subjekteiksi nousi tavallinen kansa, arkipäivän realismi. Keskustelujen taustavireenä oli näin myös Lapista tuotetun kuvan muuttaminen: romanttisten Lapin-kuvausten valtakausi oli ohi.

Monien mielikuvien pohjoinen

Mitä johtopäätöksiä 2000-luvun alun historioitsija sitten voi tehdä 30–40 vuotta sitten käydyistä keskusteluista. Ainakin sen, että keskustelut ohjautuivat – pohjoisen yrityksistä huolimatta – etelässä määriteltyjen kulttuuri-käsitteiden kautta eli pohjoinen edusti periferiaa, köyhää ja takapajuista aluetta, vallan ja hyvinvoinnin keskuksista kaukana ollutta aluetta, ”ulkomaata”. Marginaalisuus määrittyi ennen kaikkea talou-

dellisista resursseista käsin. 1960-luvun todellisuudessa saamelaiskulttuurilla tai uudisasukkaiden talonpoikaisella perinnöllä ei nähty olevan kulttuurista arvoa. Etelän kulttuurihegemonista katsetta periferiaan oli hyvin vaikea murtaa, mikä näkyy muun muassa Mukan romaanin saamisessa arvioissa. Kuvaavasti eräs etelän kriitikko totesi yksioikoisesti *Maa on syntinen laulu* -teoksesta: ”Jos Lappi tekee ihmiset tällaisiksi ei siellä kannata elellä”.⁴⁸ Pohjoisten kirjailijoiden tapa hahmottaa kotiseutuaan ja tavallisen kansan elämää oli etelän kriitikoiden mielestä joko totuudenvastainen tai eksoottinen. Lapissa ei myöskään nähty olevan ”oikeaa kulttuuria”, vaan ei-kulttuurista kotiseutuharrastusta. Ajan henki sekä konservatiivisissa kulttuuripiireissä että vasemmistolaisittain suuntautuneissa näkemyksissä oli, että kansa ei voinut tuottaa kulttuuria, vaan ”kulttuurisen etujoukon” oli tuotettava ja opetettava se kansalle kädestä pitäen. Sellaista etujoukkoa ei Lapissa nähty omasta takaa olevan. Erno Paasilinna pyrki murtautumaan ulos ”kotiseutuharrastusten Lapista” muuttamalla etelään, Timo K. Mukkakin yritti sitä, mutta palasi takaisin. Etelään muuttoa Paasilinna perusteli sillä, että ”paikallisen kynäilijän rooli ei riitä minulle”.⁴⁹

Toinen havainto käydyistä keskusteluista liittyy Lapista lähtemisen problematiikkaan. On väitetty, että pohjoisista kylistä lähteminen olisi vaikeampaa kuin muualta ja että kylistä lähtijää olisi pidetty petturi-

39. Liisi Huhtala (2000), ”Pohjoisen pidot: kustannustoiminnan linjoja”, teoksessa *Pohjoinen. Kustannustoimintaa 1964–2000*, Pohjoinen: Oulu 2000, 154–160.
40. ”Pohjoiset reservit”, *Suomalainen Suomi* 8.11., 488–491.

41. *Parnasso* 8/1971, 493–494.

42. *Parnasso* 2/1972, 109–110.

43. *Parnasso* 2/1972, 110–111.

44. *Parnasso* 3/1972, 178–179.

45. Mm. Elina Helander ja Kaarina Kailo (1999) *Ei alkua ei loppua. Saamelaisten puheenvuoro*, Helsinki: Like, 17.

46. *Parnasso* 3/1972, 180–181.

47. Paasilinna (1996), 199.

48. Toini Virisalo (1971) ’Tulipunakukkia napapiirin takaa’, *Parnasso* 1, 52.

49. Paasilinna 1996, 196.

SALLAN KAUPPA OSAKEYHTI

WSOY
Suomi

Sallan kirkonkylä 1950-luvulla. Väliaikaisen kauppaparakin vieressä ulkomaisella tuella rakennettu kirkko. Yhtyneitten kuvaarkisto.

na.⁵⁰ Näihin väitteisiin voidaan suhtautua varauksellisesti. Ensinnäkin kiinnittyminen kotiin ja kotiseutuun ei liity erityisesti lappilaisuuteen. Amerikkalaisen tutkijan Yi-Fu Tuanin mukaan ihmisen kiinnittymistä kotiinsa voidaan selittää tilan ja paikan käsitteiden avulla. Paikka edustaa turvallisuutta ja stabiliteettia, tila vapautta ja äärettömyyttä. Tuanin mukaan kotiseutusidonnaisuus on ihmisrodulle ominainen tapa. Se perustuu siihen, että koti mielletään paikkana, jonne hakeudutaan turvaan haavoittumisen tai sairastumisen jälkeen. Se on paikka, jossa voidaan levätä ja toipua.⁵¹ Toiseksi, ajatus lähtijän petturuudesta liittyy mielestäni pikemminkin lestadiolaisen yhteisön tiukan sisäisen kontrollin ylläpitämiseen kuin pohjoisessa asumiseen. Tässäkin on se ongelma, että vanhalestadiolaisuus, jossa ryhmäkontrolli oli kaikista tiukin, ei enää toisen maailmansodan jälkeen ollut vallitseva suuntaus Lapissa, vaan etelämpänä Oulun läänissä. Kolmanneksi pohjoisen asukkaiden epäluulo etelää kohtaan ei todista sitä, että lähtijää pidettäisiin petturina. Eristyksissä olevissa yhteisöissä ulkopuolinen ja vieras on koettu uhaksi, niin myös Lapin syrjäkylissä.

Myös historiallisesti katsottuna lähtijän tuomitseminen on kestävä yleistys. Lapista ollaan vuosisatojen aikana aina lähdetty ja sinne on myös muutettu. Uudisasukkaat, luterilaiset papit, tukkityöväki, opettajat, virkamiehet: joen ja junan tuomien jälkeläisiä on Lappi täynnä. Lapista on myös muutettu: Etelä- ja Pohjois-Ruotsiin, Ruijaan, Kuolaan, Amerikkaan ja Helsinkiin. Myös omat lappilaista kylää koskevat haastatteluni⁵² osoittivat, että nuoria kannustettiin lähtemään sinne, mistä elanto tuli. Petturuus-ajatus onkin aikaan ja paikkaan sidottu ilmiö: agraarisissa yhteisöissä työvoiman tarve oli suuri ja sen takia lähtemistä paheksuttiin, 1960-luvun elinkeinorakenteen muuttumisen myötä ei enää.

Kolmas havainto liittyy poliittisen sitoutumisen problematiikkaan. Kun 1920–30-luvun Lappi-kirjallisuuden johtavat nimet olivat kirkkoherroja, sotilaita ja ns. herrasväkeä, olivat 1960-luvun nousevat Lappi-kirjailijat maakunnan ”omia poikia”, taval-

lisen rahvaan jälkeläisiä. Kun sotienvälisen kauden kirjoittajat edustivat pääosin poliittista oikeistoa, oli 1960-luvun kirjailijat selkeästi vasemmistosuuntautuneita. Esimerkiksi Mukka oli SKP:n jäsen. Tästä näkökulmasta arvioiden 1960–70-luvun kulttuurikeskustelussa oli kysymys myös kaunokirjailijoiden poliittisista näkemyseroista sekä kansankulttuurin ja korkeakulttuurin suhteen arvottamisesta. Ajan muuttuvia arvoja kuvaa mainiosti se, että vuonna 2001 ilmestynyt Pohjois-Ruotsin Pajalasta lähteneen ja sinne palanneen kirjailijan Mikael Niemen teos *Populärmusik från Vittula* sai riemuisan myönteisen palautteen niin Etelä- kuin Pohjois-Ruotsissa – ja nyt valloittaa myös suomenkielisenä versiona Suomea. Niemen romaani kertoo nimittäin samasta seudusta kuin Mukka *Maa on syntinen laulu* -teoksessaan. Siinä on myös samat elementit: lestadiolaisuus, kommunismi, eristynyt yhteisö, perifeerisyys ja tavallisen kansan elämä. Kulttuurisesta sallivuudesta tai hyväksymisestä kertoo myös muun muassa Rosa Liksomien varhaisten romaanien vastaanotto sekä saamelaiskulttuurin nousu. Näyttää siltä, että suhtautuminen pohjoisen ihmisten itsensä tuottamiin oman kotiseutunsa kansankuvauksiin on muuttunut viime vuosikymmeninä myönteisemmäksi. Luottamus siihen, että pohjoiset ihmiset voivat itse tehdä aloitteet ja sytyttää virit – Arvo Salon sanoin, on olemassa. Mukka ja Paasilinna olivat tässä suhteessa murroskauden miehiä ja avaamassa latua ”umpiseen”.

Pohjoinen kulttuuriväki jakaantui 1960–70-luvulla kolmeen erilliseen leiriin. Ensimmäinen koostui pohjoisessa asuvista, lappilaista erityisyyttä ja pohjoista kotiseututyötä korostavista ns. maakuntakirjailijoista. Toista ryhmää edustivat pohjoisessa syntyneet, mutta aikuisena etelään muuttaneet ja etelästä käsin pohjoisesta kirjoittavat kirjailijat, kuten Erno Paasilinna. Kolmas ryhmänsä olivat Timo K. Mukan tapaiset kulttuurin edustajat, jotka olivat syntyneet pohjoisessa ja elivät siellä mutta jotka eivät hyväksyneet maakunta-korosteista kulttuuripolitiikkaa. Vastakkainasettelu pohjoinen vastaan etelä ei tästä syystä asetukaan niin yksinkertaiseen mustavalkoiseen dikoto-

miaan kuin alussa näytti, vaan suhde oli paljon ristiriitaisempi ja monitasoisempi taloudellisten, poliittisten, sosiaalisten ja kulttuuristen tekijöiden muodostama vyyhti. Tätä vyyhteä voisi jäsentää kanadalaisen sosiologin Rob Shieldsin pohjoista koskevan määrittelyn kautta. Yhtäältä pohjoinen hahmottuu etelän vastakohtana, toisaalta maantieteellisesti rajautuneena fyysisenä alueena, joka sijaitsee 60. leveysasteen pohjoispuolella ja kolmanneksi se on mielikuva.⁵³ Myös 1960–70-luvun keskustelut voidaan sanoa käydyn näiden tasojen kautta. Etelän kulttuuriväelle pohjoinen oli ensisijassa mielikuva – Shieldsin mukaan pohjoiseen liittyvät mielikuvat ja mystiikka ovat olleet erityisen vahvasti esillä juuri kaunokirjailijoiden töissä. Pohjoisen maakuntakirjailijoilla keskustelujen kohteena oleva asuinseutu hahmottui ennen muuta fyysisenä alueena ja Paasilinnalle ja Mukalle se oli lähinnä etelän vastakohta, kotiseutu nollarajan nollan puolella. ■

50. Mm. Riitta Jyrkinen (1983) 'Ihminen – osa luontoa Timo K. Mukan tuotannossa', *Tornionlaakson vuosikirja*, 183.

51. Yi-Fu Tuan (1979) *Space and place. The Perspective of Experience*, London: Edward Arnold Ltd, 3–7, 136–140.

52. Kerätessäni aineistoa teokseeni *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1999.

53. Ks. Rob Shields (1991) *Places on the Margin. Alternative geographies of modernity*. New York: The International Library of Sociology: Routledge, 162–198.